

Gedeelte uit een lezing betreffende de kerk van Swichum, door de heer G. Elzinga, oud-archeoloog.

Swichum kende al enkele eeuwen vóór Christus een niet onwolvarende bevolking getuige bijzondere oudheidkundige vondsten, gedaan toen de tot een aanzienlijke grootte gegroeide en in zijn oudste kern zeker 2300 jaar oude terp, op een restant waarvan deze kerk staat, rond 1900 werd afgegraven. Alle reden om aan te nemen dat er ook al vroeg een kerkje van hout of tufsteen kan zijn ontstaan.

Wat zien we echter in 2000? Een mooi, zeer harmonieus en wat je noemt intiem bakstenen kerkgebouw; bestaande uit een zg. éénbeukig middenschip en een half rond gesloten koor in het oosten en aan de westzijde van het schip een aangebouwde zware toren met een voor Friesland karakteristiek zadeldak. Het schip met koor is totaal 22m. lang, de grootste breedte is 8,60 m., terwijl de toren 4,40 bij 3,40 m. meet. De toren is 19,25 m en de nok van het schip thans 10 m. hoog.

Dit zij voorwaar geen afmetingen die ons een machtig kerkgebouw voor ogen toveren, maar wel eentje in zodanige verhoudingen dat een lieflijk geheel is ontstaan, dat goed past in het rondom gelegen kerkhof en het gelukkig nog zo vredige dorpsbeeld met enkele grote boerderijen, kleinere dorpswoningen en fraaie boompartijen.

Bekijken we deze, indertijd onder de bescherming van de Heilige St. Nicolaas gestelde kerk eens nader, dan zien we dat er in de loop der eeuwen allerlei bouwactiviteiten aan hebben plaatsgehad, die zowel met uitbreidingen als met herstelwerkzaamheden te maken hadden en waarin we ook de heersende mode en smaak in de achter liggende eeuwen kunnen herkennen. Ook, en dat is niet minder belangrijk, de al of niet grote vakbekwaamheid van de ambachtslieden, die de diverse werken uitvoerden. En soms ook de mate waarmee men financiële middelen ter beschikking wilde of kon stellen!

Helaas is het niet mogelijk op alle details in te gaan, maar we mogen er niet aan voorbijgaan dat het schip en het koor grotendeels bestaan uit de mooie, tot soms 32 cm lange 12° tot 14° eeuwse kloostermoppen, die vele kleuren rood vertonen, maar waarvan een aantal ook geel als hoofdkleur heeft. De rode zijn uit ijzerhoudende klei gevormd, de gele uit kalkrijke klei. Ook de toren is, althans in zijn kern uit kloostermoppen opgetrokken. In dit geheel zijn twee bouwstijlen te ontdekken, nl. de oudere Romaanse bouwstijl en de daarop volgende Gothische bouwstijl. Ook zijn er mengvormen van deze bouwstijlen aan op te merken en dan spreken we van de zg. Romanogothiek. De Gothische bouwkunst eindigde in de vroege 16e eeuw. De Romaanse bouwstijl wordt gekenmerkt door ronde vormen, het koor is dus Romaans van stijl, terwijl in de muren van koor en schip ook de sporen te zien zijn van de zg. rondboogvensters, d.w.z. dat die aan hun bovenzijde een ronde vorm hebben. In het koor zijn ze nog heel duidelijk aanwezig, vooral nu er een achter een vermoedelijk in de 18° eeuw aangebrachte, maar nu weer verwijderde steunbeer aan de noordoostzijde bijna ongeschonden te voorschijn is gekomen, al is hij wel dichtgezet. Ook in de noord- en zuidmuren van het schip zijn de rondboogjes van die vroegste vensters nog te zien. Later, toen de Gotische stijl werd toegepast en men voor meer licht in de kerk koos, zijn alle rondboogvensters dichtgezet of weggebroken en door grotere zg. spitsboogvensters vervangen, d.w.z. dat deze naar boven toe in een spitse vorm eindigen.

Nog uit de Romaanse periode dateert het zg. rondboogfries boven de vensters, ronde boogjes, die als een soort reliëf uit de muur steken en aan de onderkant op kleine consoles rusten, waaraan menselijke kopjes zijn te herkennen. Interessant is dat die rondboogjes naar het koor toe overgaan in spitsvormen oftewel kepers. Men heeft daarbij gewoon twee bakstenen in de lengterichting dakvormig tegen elkaar gezet.

Heel merkwaardig is in de zuidzijde vlak onder het rondboogfries een baksteen, die in reliëf een schaal met daarop twee druiventrossen vertoont. Zoals men weet vervulde de druif en de wijnstok, die de druiven voortbrengt, een grote rol in talrijke bijbelverhalen en daardoor ook in ons Christelijke geloofsleven.

Het genoemde verschil in de vorm van de friezen roept de vraag op of de kerk ooit korter is geweest en het koor er en poos later aan is toegevoegd. Helaas hebben we er bij een klein bodemonderzoek geen duidelijke bewijzen voor gevonden, maar verspringingen in het muurwerk en de vondst van een altaarfundering vóór het huidige koorhek laten die veronderstelling wel toe. Ook vertonen de bakstenen van het koor veelal een andere kleurschakering. Het schip zou dan met een rechte muur in het oosten kunnen zijn afgesloten en dan in zijn vroegste vorm een zg. zaalkerkje zijn geweest.

Een grote bijzonderheid is dat in de noordmuur op de scheiding van koor en schip een zg. hagoscoop is gevonden die tegelijk ook als piscina diende. Een hagoscoop is een dicht naar de begane grond toe geplaatste opening, waardoor men van buitenaf op het altaar en op de daar door de priester te verrichten handelingen kon kijken. Men wil wel dat dit voor degenen die de kerk niet mochten binnentreden, zoals melaatsen, ge-excommuniceerden of nog niet bekeerden, de mogelijkheid bood één en ander mee te maken. Een piscina is een uitvloeiopening, waardoor men gebruikt doop- en wijwater naar buiten weg kon laten vloeien. Zeer zelden zijn hagoscoop en piscina verenigd.

Interessant zijn ook de beide ingangen. U komt binnen door de noordelijke, de zuidelijke is dichtgezet met kleine gele steentjes (Friese geeltjes), maar heeft zowel aan de buiten- als aan de binnenkant een mooie poortachtige bovenpartij. Vooral de binnenzijde is opmerkelijk, hij is Romaans van vorm en later voor een groot venster gedeeltelijk weggehakt, hetgeen thans mooi zichtbaar is. Ook zijn bij deze ingang aan de binnenzijde nog de gaten aanwezig voor een grote sluitbalk, die in de gaten geschoven werd.

De ingang aan de noordzijde maakt een moderner indruk met zijn omlijsting van bakstenen pilasters en een vlakke kroonlijst. De dikte van de kerkmuren is aanzienlijk en bedraagt 70 tot 80 cm. Maar aan de buitenkant is meer te zien. Zo is het duidelijk dat ooit het dak is verhoogd. Boven het rondboog-keperfries zijn enige lagen kleinere baksteen gemetseld, waarop thans de houten spanten van de grotendeels houten dakconstructie rusten. Van binnen wordt die constructie, voor de leek bestaande uit een op het oog ingewikkeld samenstel van driehoeken, dwarsverbindingen e.d. door het mooie halfronde tongewelf aan het oog onttrokken. Het nu met pannen gedekte dak zal vermoedelijk in zijn oudere, lagere vorm met leien en nog vroeger wellicht met stro en riet zijn gedekt.

Thans neem ik u mee naar het voorste gedeelte van de kerk en de toren. Daar zult u, omoogkijkend nog delen van de oorspronkelijke, vermoedelijk nog 15^e eeuwse en vroeg 16^e eeuwse balkconstructie zien, die niet aan het oog onttrokken zijn. Kijkt u eens naar de mooi gesneden, zg. sleutelstukken, die aan het eind van steunbalken zijn aangebracht. Een en ander wijst er op dat dit voorgedeelte al vroeg aan het eigenlijke schip door een scheidingswand is onttrokken, mogelijk al in de 17^e of aan het begin van de 18^e eeuw. Die scheidingswand vertoont thans echter veel 19^e eeuwse ornamenten. De westmuur van het schip is hier doorbroken en geeft toegang tot de toren. Uit het hoge plafond, die de eigenlijke klokkenruimte aan het zicht onttrekt, hangen de klokkentouwen voor de twee bronzen klokken uit respectievelijk 1466 en 1548, terwijl de vloer van de toren boven het niveau van de overige kerkvloer ligt. Met welk doel dat is gedaan is onduidelijk. Interessant is dat er geen toegang via de toren naar de kerk is geweest, terwijl de huidige steenmantel van de buitenzijde er op wijst dat deze veel later is omdat hij uit veel kleinere bakstenen bestaat. Archiefonderzoek leert dat deze pas in 1882 wegens de slechte staat, waar de toren toen in verkeerde, is aangebracht. De torenmuren zijn thans 1 meter dik.

Gaan we terug naar de eigenlijke kerkruimte dan valt ons aan de eenvoudige, 18^e eeuwse preekstoel op dat de lessenaar op een goed gesneden, wit geschilderde houten duif rust. een merkwaardige omstandigheid, omdat een duif meestal op een hoger niveau in de kerk werd aangebracht, omdat ze het symbool is van de Heilige Geest en als zodanig boven het Woord, de Bedienaar van dat Woord en de Gelovigen moet zweven!

Het overig meubilair is hoofdzakelijk 19^e eeuwse en eenvoudig van stijl. Ook het koorhek met gietijzeren ornamentwerk is uit die tijd, en ademt een zekere boerenvoornaamheid. Grappig is de erachter aangebrachte collecte-geld-tafel met gat, waardoor de geldstukken na het tellen weer in de 'pong' konden worden opgevangen. In de vloer van de kerk zien we prachtig gebeeldhouwde 16e en 17e eeuwse grafzerken, ooit boven de graven van leden van de aloude voorname geslachten Wiarda en Aytta van Swichum aangebracht. Eén behoorde aan een uit het laatste geslacht komende pastoor, nl. Bucho van Swichum en kenbaar aan de miskelk in het midden, en een andere aan een jong gestorven kind, zoals aan de afmetingen is te zien. Jammer is echter dat in de tijd van de Bataafse Republiek onder invloed van de Franse Revolutie-leuze: Vrijheid, gelijkheid en broederschap, de familiewapens zijn weggehakt. De aanleg van twee grote, langgerekte bakstenen grafkelders met halfronde bovenkanten en bestemd voor leden van de genoemde families, heeft veel oudere bouwsporen, die stellig nog in de ondergrond aanwezig waren, vernietigd. Men had in die tijden niet zoveel scrupules met wat nu door zowel archeologen als bouwhistorici als kostbare bodemarchivalia worden beschouwd. De toegangen naar de kelders zijn bewaard gebleven en door luiken te bereiken. Graag wil ik u ook nog wijzen op de ruitjes die voor het zuidoost venster van het koor zijn aangebracht. Het zijn de schamele, maar zeer interessante resten van uit 1622 daterende gebrandschilderde ramen, die ooit het in 1920 gesloopte arm- of zg. Godshuis van Wigle van Aytta hebben gesierd, dat ten noordoosten van de kerk stond. Ze zijn zeer welwillend door de Ottema-Kingma Stichting in bruikleen gegeven.

Het zijn de gevelstenen uit datzelfde Godshuis met het wapen van de Aytta's en daarin geplaatst toen het in 1572 werd gebouwd. Dankzij de Fryske Rie foar Heraldyk hebben zij eer de oorspronkelijke kleuren. Zij zijn ingemetseld in de nu ook weer herstelde kerkhof muur, samen met een steen die nog in het bezit van een Swichumer was, maar nu ook aan de vergetelheid is ontrukkt.